

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2021.13.2.22>

Діденко В.Л.

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СЛІДОВОЇ КАРТИНИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ

Постановка проблеми. Не потребує доведення факт, що будь-яке кримінальне правопорушення залишає певні сліди будь-то на етапі підготовки, вчинення або приховування. Втім, такі сліди за економічним напрямом суттєво відрізняються від інших. Для цієї сфери вчені вважають особливо характерними кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 175, 190, 191, 205, 209-211, 219, 222, 233, 358, 364-369, 410, 423-424 КК України, вчинені у зв'язку з господарською діяльністю щодо розпорядження бюджетними коштами, іншим державним і комунальним майном [12, с. 96]. Водночас, враховуючи, що протиправна діяльність у бюджетній сфері може охоплювати освіту, охорону здоров'я, будівництво, аграрно-промисловий, паливно-енергетичний комплекс тощо, то і слідова картина вельми різноманітна та потребує дослідження таких особливостей.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Науковим фундаментом дослідження стали роботи науковців, присвячені використанню спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, а саме: Г. С. Бідняк, В. Г. Гончаренка, Н. Я. Дондик, Г. П. Дондик, В. І. Дячук, В. О. Коновалової, О. С. Кофанової, І. В. Пирога, Е. А. Разумова, В. М. Реваки, М. В. Салтевського, Е. Б. Сімакової-Єфремян, В. Ю. Шепітька, М. Г. Щербаківського, В. О. Яремчука та ін. У той же час, підґрунтям з методики розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, В. А. Бідняка, В. І. Василичука, А. Ф. Волобуєва, О.Г. Кальмана, О. Ю. Камишанського,

Г. А. Матусовського, В. А. Лилик, І. М. Осики, І. В. Писарчука, О. В. Пчеліної, Р. Л. Степанюка, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, П. В. Цимбала, Б. В. Щура та ін.

Метою статті є дослідження особливостей слідової картини, яка залишається при вчиненні кримінальних правопорушень у бюджетній сфері.

Виклад основних положень. У криміналістичних джерелах сліди розглядаються з двох точок зору. У широкому розумінні сліди це – різні матеріальні наслідки, події, зміни об'єкта та речової обстановки, що виникли у зв'язку з підготовкою, вчиненням і приховуванням кримінального правопорушення. Під слідами у вузькому розумінні слова розуміють сліди-відображення, що утворюються при безпосередньому контакті (взаємодії) принаймні двох об'єктів, і представляють собою матеріально фіксоване відображення на одному об'єкті зовнішньої будови іншого об'єкта [6, с. 142].

М. В. Салтевський зазначав, що сліди злочину – це результат відображення минулого, поданого в сьогоденні. Це ідеальні і матеріальні відображення, які є джерелами відомостей, інформації для пізнання події злочину [10].

В. О. Коновалова вважає, що слідова картина злочину, як елемент криміналістичної характеристики, становить собою комплекс слідів, які відображають картину події злочину та поведінку суб'єкта на місці злочину, дозволяє висунути найбільш обґрунтовані версії щодо його вчинення. Вчена, розглядаючи кримінальні правопорушення, вчинені в умовах

неочевидності, зазначає, що комплекс слідів чи навіть один слід дають ключ до розслідування [5, с. 26]. На думку В. Ю. Шепітька, виявлення слідів і встановлення причинних зв'язків між ними дає змогу побудувати картину події, вірогідні або дійсні моделі злочину, механізм його вчинення. Дослідження цих слідів або речових доказів має вказати на особу злочинця, особу потерпілого та обставини події, виявити інші негативні обставини і сліди приховування злочину [8; 15, с. 238].

Сукупність слідів, притаманних певній категорії кримінальних правопорушень складають слідову картину або типові сліди. Слідова картина кримінальних правопорушень у бюджетній сфері залежить від способів підготовки, вчинення та приховування протиправних діянь і головним чином відображаються у документах.

Документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження [7].

Документи, як джерела доказової інформації при розслідуванні розкрадань майна та пов'язаних з ними злочинів, на думку А. Ф. Волобуєва можуть досліджуватись і використовуватись в кількох аспектах:

а) з точки зору значення фактів, що зафіксовані в документі (наприклад, у статуті підприємства, ліцензії на право зайняття певним видом підприємницької діяльності тощо);

б) з метою визначення способу виготовлення документа (наприклад, шляхом призначення техніко-криміналістичної експертизи підробленого документа);

в) з метою ідентифікації особи, яка написала (підписала) документ, або голос і мову якої зафіксовано на магнітному носії інформації (шляхом призначення відповідної криміналістичної експертизи) [3, с. 120].

Аналіз практики розслідування економічних злочинів і спеціальної літератури, про-

ведений І. М. Осикою, дозволив виділити категорії документів, які найчастіше підроблюються та використовуються у якості засобів учинення кримінальних правопорушень зазначеної категорії. Основою для класифікації документів у цьому аспекті, на погляд вченого, має бути: функціональне призначення документу, форма носія інформації документу і якісні ознаки документу.

Отже, за функціональним призначенням документи, що використовуються при вчиненні злочинів у сфері підприємництва вчений поділяє на такі категорії: а) документи, що визначають правове становище суб'єкта підприємництва; б) договори та супутні їм документи; в) платіжні інструменти; г) документи обліку та звітності; д) документи, що посвідчують особу [9, с. 25]. Вчені також в своїх роботах поділяють документи на дві групи: 1) ті, що оформлюються державним підприємством та 2) ті, що оформлюються постачальником або виконавцем [2, с. 47].

За формою носія інформації І. М. Осика поділяє документи на паперові, електронні та пластикові (комбіновані). За якісними ознаками документи можна поділити на якісні (правдиві) та недоброякісні (неправдиві), які у свою чергу поділяються на безтоварні та безгрошові. Доброякісним визнається документ, який за формою відповідає вимогам, сформульованим у чинному законодавстві, а за змістом відповідає дійсності. Недоброякісні (неправдиві) документи – це документи які не відповідають вимогам законодавства щодо форми та/або не відповідають дійсності за змістом. Недоброякісні документи, на думку вченого, доцільно поділити на підроблені та завідомо неправдиві (фальшиві). Підроблені документи мають ознаки підробки або імітації окремих захисних засобів документу. Завідомо неправдиві документи повністю не відповідають дійсності. Завідомо неправдиві документи, які оформлюються для підтвердження або відображення господарських операцій та інших юридичних фактів в літературі поділяють на безтоварні і безгрошові Без-

товарні документи оформлюють рух товарно-матеріальних цінностей, який фактично не здійснювався або свідчать про виконання певних робіт чи надання певних послуг, які фактично не мали місце. Фактично безтоварними є супровідні до договорів документи. Безгрошові документи навпаки відображають факт наявності грошових коштів, яких немає. До таких документів можна віднести незабезпечені грошовими коштами платіжні інструменти і цінні папери [9, с. 40].

В цілому погоджуючись з наведеною класифікацією, яка надає цілісне бачення щодо документів, що використовуються під час вчинення досліджуваних кримінальних правопорушень, охоплює різноманітні види і підвиди, приєднуємося до наукової думки І. М. Осики та вважаємо поділ документів за якісними ознаками на правдиві та неправдиві документи дискусійним. Вирішення питань такого характеру відноситься до компетенції суду, тому, вважаємо більш прийнятним в даному випадку застосовувати градацію: на документи, що відповідають встановленому зразку та не відповідають, які у свою чергу можна поділити на документи з ознаками змін в початковий зміст та без ознак внесення змін в їх початковий зміст.

Залежно від виду підроблення М. А. Погорецький, О. О. Вакулік, Д. Б. Сергєєва розрізняють логічне і технічне. При технічному дослідженні виявляють ознаки повної або часткової підробки документа. При логічному – встановлюють відповідність його змісту фактам об'єктивної дійсності [13, с. 136]. Вчені завжди виділяють змістовну частину документів окремо від матеріальної підробки. В. А. Бідняк під час розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних із незаконним використанням бюджетних коштів в галузі охорони здоров'я, виділяє інтелектуальні сліди у документах. Це сліди, які містять факти нецільового використання коштів, розтрати, привласнення державного майна тощо і являються невід'ємною частиною доказової бази цих злочинів. Нерідко вони потребують

додаткової допомоги певних фахівців, які використовують інший підхід у дослідженні. В письмових документах залишаються матеріальні сліди у вигляді підписів, рукописів, відбитках печаток та штампів, друкованому тексті тощо [1, с. 73].

Кримінальний процесуальний закон передбачає їх різновиди, серед яких комп'ютерні дані, а також копії інформації, у тому числі комп'ютерних даних, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, інформаційно-комунікаційних системах, комп'ютерних системах, їх невід'ємних частинах, виготовлені слідчим, прокурором із залученням спеціаліста, визнаються судом як оригінал документа [7]. І хоча матеріальні носії інформації також обов'язкові для доказування, в умовах сьогодення електронні сліди набувають стрімкого поширення і можуть містити криміналістично значущу інформацію економічного характеру.

Р. Л. Степанюк акцентує увагу на вивченні в документах таких ознак:

а) невідповідність даних про розподіл, цільове спрямування, розміри бюджетних коштів у планових документах нижчого рівня (кошторисах, планах використання бюджетних коштів і т.п.) напрямам, вказаним у планових документах вищого рівня (розписі бюджету, плані асигнувань, кошторисі вищестоящої установи);

б) невідповідність даних про розподіл, цільове спрямування, розміри бюджетних коштів у бухгалтерських, управлінських, казначейських документах, діловому листуванні напрямам, вказаним у нормативно-правових актах і планових документах;

в) невідповідність даних про розміри, розподіл, цільове спрямування бюджетних коштів у різних екземплярах одного документа або у різних документах, що відображують одну господарську, фінансову, нормотворчу операцію;

г) невідповідність даних про напрями діяльності установ-одержувачів бюджетних коштів

в установчих документах цілям, профінансованим із бюджету, визначеним у нормативно-правових актах і планових документах;

д) невідповідності у змісті або формі одного документа, тобто ознаки його підлогу;

е) невідповідність даних, вказаних у протоколах засідань колегіальних органів, які прийняли певне рішення щодо бюджету, даним, встановленим у виданому з метою втілення цього рішення службовою особою нормативно-правовому (розпорядчому) акті [11, с. 61].

Так, під час привласнення бюджетних коштів способом незаконного проведення публічних закупівель, залишаються електронні сліди на платформах публічного доступу. Такі сліди залишаються в комп'ютерній техніці у вигляді проектів документів, електронній переписці, в електронних гаджетах, сайтах відкритої інформації про закупівлі («Prozorro», «Держакупівлі Online», «Zakupki UA» «Tender Online»). Використовуються для спілкування між співучасниками за допомогою месенджерів, IP-телефонії тощо [16, с. 47]. Такі сліди можуть бути виявлені правоохоронцями як під час досудового розслідування так і до внесення інформації до Єдиного реєстру досудових проваджень. Слушно зазначають науковці, для виявлення та вилучення таких слідів проводяться оперативно-розшукові заходи, негласні та гласні слідчі (розшукові) дії. Для цього слідчий та оперативні співробітники нерідко залучають спеціалістів оперативно-технічного управління, управління протидії кіберзлочинності. Наприклад, під час вивчення документів учасників тендерів на закупівлю медобладнання у відкритому доступі на сайті «Прозоро», нерідко виявляють дуже схожі документи. У такому разі важливо встановити чи з одного ір-адреса вони направлені, що буде доказом про порушення законодавства щодо проведення закупівель [1, с. 75].

Але слідова картина не була б повною, якщо не дослідити інші сліди. Узагальнення даних, отриманих під час опитування практичних співробітників, а також матеріалів

судово-слідчої та оперативної практики за зазначеними кримінальними провадженнями, дозволяє отримати такі результати: у 100 % всіх без виключення випадках слідова картина містила документи з рукописами та обладнання для їх виготовлення (печатки, штампи, комп'ютерну техніку), 46,8 % – сліди у вигляді різноманітних товарів (будівельні, харчові тощо); у 59,6 % – електронні сліди; у 67,4 % – ідеальні або уявні сліди, 34,7 % – звукові сліди, 18,7 % – папілярних візерунків; 13,2 % – інші.

Вважаємо недостатньо описаними в криміналістичних джерелах сліди звуків, хоча на практиці вони використовуються все частіше. Система звукових слідів кримінальної події за визначенням Т. О. Татарнікової може бути визначена як система голосу та мовлення людини, звуків та інших природних і штучних джерел, комунікативної діяльності суб'єктів кримінального правопорушення, пристроїв і технічних засобів для вчинення правопорушення [14, с. 48]. Здобути шляхом проведення різноманітних процесуальних дій, у тому числі НСРД, такі сліди є об'єктами дослідження судової експертизи, висновок якої у подальшому слугує законним доказом.

Наведемо приклад з Єдиного реєстру судових рішень. В ході проведення досудового розслідування у кримінальному провадженні за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 364, ч. 3 ст. 368, ч. 2 ст. 185, ч. 1 ст. 369 КК України, яке відбувалося на території Головного залізничного вокзалу м. Львова, у відповідності до ухвал слідчого судді Апеляційного суду Львівської області проводився аудіо-, відео-, контроль особи, зняття інформації з транспортних, телекомунікаційних мереж щодо ОСОБА_8, ОСОБА_4, ОСОБА_9, ОСОБА_10, ОСОБА_11, ОСОБА_13.

Для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, з метою встановлення факту наявності розмов між вказаними особами, були необхідні спеціальні знання в галузі фоноскопії.

Зважаючи на те, що нормами кримінального процесуального закону встановлено імперативний обов'язок звернення слідчого або прокурора з клопотанням до слідчого судді для проведення судової фоноскопичної експертизи, зокрема для встановлення факту наявності розмов між вказаними вище особами, тому є потреба у проведенні судової фоноскопичної експертизи. Проведення судової фоноскопичної експертизи є обов'язковим і потребує застосування спеціальних знань у галузі фоноскопії та, у зв'язку з тим, що для з'ясування цієї обставини, яка має ключове значення для цього кримінального провадження, необхідні спеціальні знання і вказаний факт в повній мірі доведений слідчим та підтверджений доказами, долученими до такого, приходжу до висновку, що у межах згаданого кримінального провадження слід призначити судову фоноскопичну експертизу [4].

Такі сліди характерні у більшій мірі для кримінально-караних діянь у бюджетній сфері, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, як і сліди потожирової речовини, слини, папілярних візерунків. Втім, останнім часом все більше застосовуються для доведення причетності правопорушників до вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері за іншими складами, передбаченими КК України, як привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, нецільовому використанню бюджетних коштів тощо. Інший різновид слідів – ідеальні або уявні сліди відображаються у будь-якому

правопорушенні у бюджетній сфері. Це образи або інформація, події, які зберігалися в пам'яті правопорушників, співучасників, свідків. Ними можуть бути як співробітники бюджетних установ, так і відвідувачі, клієнти, представники фірм, співвиконавці та ін.

Очевидцями певних кримінальних правопорушень залежно від їх конкретних обставин, як зазначає Р. Л. Степанюк, можуть виступати: а) керівники суб'єктів, причетних до злочину; б) працівники планово-фінансових підрозділів, бухгалтерії; в) члени тендерних комітетів, комісій, колегій та інших колегіальних органів (підрозділів); г) працівники органів державної казначейської служби; ґ) працівники банків; д) секретарі, помічники керівників; е) працівники інших служб та підрозділів (водії, експедитори, працівники відділів за напрямом діяльності) [12, с. 86].

Висновки. При розслідуванні кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, сліди, що складають типову слідову картину, першочергово пов'язані з документами, в яких вчені виділяють матеріальну та інтелектуальну складову, в т. ч. містить криміналістично значущу інформацію економічного характеру. Такі дані відображаються як у письмових, так і електронних документах, що містяться на платформах публічного доступу, електронній переписці, в електронних гаджетах, сайтах тощо. Поряд з ідеальними слідами, які зберіглись у пам'яті правопорушників, співучасників, свідків, правоохоронці частіше стали використовувати звукові сліди для формування доказової бази.

Анотація

Наукова стаття присвячена дослідженню типової слідової картини, що залишається під час підготовки, безпосереднього вчинення та приховування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. На підставі ґрунтовного вивчення законодавчої бази та фахової думки провідних вчених надано визначення слідів кримінального правопорушення та їх значення для досудового розслідування. Розглянуто документ як основний носій слідової інформації за зазначеними кримінальними правопорушеннями, його різновиди та класифікація за функціональним призначенням документу, формою носія інформації документу, якісними ознаками документу тощо. Виділено матеріальну та інтелектуальну складову, для роздільного дослідження рукописів, підписів, відбитків печаток, штампів та криміналістично значущої інформації.

ції економічного характеру. Розглянуто дані відображаються як у письмових, так і електронних документах, що містяться на платформах публічного доступу, електронній переписці, електронних гаджетах, сайтах тощо. Приділено увагу ідеальним слідам, які зберіглись у пам'яті правопорушників, співучасників, свідків, а також звуковим слідам, слідам папілярних візерунків, потожирової речовини, слини, які частіше використовуються для формування доказової бази за кримінально-караними діяннями у бюджетній сфері корупційної направленості. Проведене дослідження супроводжується практичними прикладами, результатами аналізу матеріалів експертної, судово-слідчої та оперативної практики, опитування досвідчених за зазначеним напрямом правоохоронців. Зроблено висновок, що при розслідуванні кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, сліди, що складають типову слідову картину, першочергово пов'язані з документами, в яких вчені виділяють матеріальну та інтелектуальну складову, в т. ч. містить криміналістично значущу інформацію економічного характеру. Такі дані відображаються як у письмових, так і електронних документах, що містяться на платформах публічного доступу, електронній переписці, в електронних гаджетах, сайтах тощо. Поряд з ідеальними слідами, які зберіглись у пам'яті правопорушників, співучасників, свідків, правоохоронці частіше стали використовувати звукові сліди для формування доказової бази.

Ключові слова: типові сліди, слідова картина, криміналістична характеристика, електронні сліди, матеріальні сліди, інтелектуальні сліди, звукові сліди, уявні сліди, бюджетна сфера, досудове розслідування, кримінальні правопорушення.

Didenko V.L. Scientific approaches to determining the trace picture of criminal offenses in the budget sphere

The scientific article is devoted to the study of a typical trace pattern that remains during the preparation, direct commission and concealment of criminal offenses in the budgetary sphere. On the basis of a thorough study of the legislative framework and the professional opinion of leading scientists, the definition of the traces of a criminal offense and their significance for pre-trial investigation is provided. The document is considered as the main carrier of investigative information for the specified criminal offenses, its types and classification according to the functional purpose of the document, the form of the document's information carrier, qualitative characteristics of the document, etc. A material and intellectual component has been singled out, for the separate study of manuscripts, signatures, impressions of seals, stamps, etc., and forensically significant information of an economic nature. The considered data is displayed both in written and electronic documents contained on public access platforms, electronic correspondence, in electronic gadgets, websites, etc. Attention is paid to ideal traces that are preserved in the memory of offenders, accomplices, witnesses, as well as sound traces, traces of papillary patterns, sebaceous matter, saliva, which are more often used to form the evidence base for criminally punishable acts in the budgetary sphere of corruption. The conducted research is accompanied by practical examples, the results of the analysis of the materials of forensic and operational practice, and the survey of experienced practitioners. It was concluded that during the investigation of criminal offenses in the budgetary sphere, traces that make up a typical trace picture are primarily related to documents in which scientists distinguish a material and intellectual component, including forensically significant information of an economic nature. Such data is displayed both in written and electronic documents contained on public access platforms, electronic correspondence, in electronic gadgets, websites, etc. Along with ideal tracks that are preserved in the memory of offenders, accomplices, witnesses, law enforcement officers began to use sound tracks more often to form an evidence base.

Key words: typical traces, trace pattern, forensic characteristics, electronic traces, material traces, intellectual traces, sound traces, imaginary traces, budgetary sphere, pretrial investigation, criminal offenses.

Список використаних джерел:

1. Бідняк В. А. Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із державним фінансуванням в галузі охорони здоров'я : дис. ... канд. юрид.наук: 12.00.09. Київ: ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», 2020. 265 с.
2. Бідняк В. А., Бідняк Г. С., Чаплинський К. О. Теоретичні, правові та праксеологічні засади використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із державним фінансуванням в галузі охорони здоров'я : монографія. Одеса : Гельветика, 2021. 260 с.
3. Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : дис. ... доктора юрид. наук. Харків, 2001. 407 с.
4. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL:<http://reyestr.court.gov.ua/>
5. Коновалова В. Е. Вбивство: мистецтво розслідування: монографія. Харків: Факт, 2001. 311 с.
6. Криміналістика : підручник. [В. В. Пяковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін.]; за заг. ред. В. В. Пяковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 752 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
8. Мацола А. А. Слідова картина як елемент криміналістичної характеристики перешкоджання законній професійній діяльності журналістів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія право. Випуск 53. Том 2. 2018. С. 117-120.
9. Осика І. М. Розслідування підроблення документів та їх використання у сфері підприємництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09; Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2006. 254 с.
10. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : підручник. Київ : Кондор, 2005. 588 с.
11. Степанюк Р. Л. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства : дис. ... кандидата юрид. наук. Харків, 2004. 261 с.
12. Степанюк Р. Л. Теоретичні засади методики розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : дис... доктора юрид. наук 12.00.09. Харків : ХНУВС. 2012. 475 с.
13. Погорецький М. А., Вакулік О. О., Сергєєва Д. Б. Розслідування економічних злочинів : навч. посібник за ред. проф. М. А. Погорецького. Київ : ВД «Дакор», 2014. 176 с.
14. Татарнікова Т. О. Експертні дослідження матеріалів та засобів цифрового звукозапису : дис ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 238 с.
15. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: підручн. Харків: Право, 2001. 528 с.
16. Bidniak V. Traces of crimes related to illegal use of budget means in health protection sphere. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 1. P. 43-47.